

OLTENIA ROMANĂ

Cea de-a treia ediție a *Olteniei romane** a fost așteptată cu legitim interes de către specialiștii și iubitorii de arheologie și istorie veche, atât din țară cât și din străinătate. Motivele care au făcut necesară noua ediție sînt expuse de către autor în „Cuvînt înainte“, încît nu mai este cazul să fie reamintite aici.

Cartea profesorului D. Tudor (de la Universitatea din București), apărută în excelente condiții grafice, înseamnă un progres incontestabil în aprofundarea studiilor privitoare la epoca romană pe teritoriul Olteniei. Extrem de bogatul material este sistematizat și împărțit în șapte capitole, precedate de o introducere (care prezintă mediul geografic și izvoarele) și urmate de un *Supplementum epigraphicum*, care conține „inscripțiile romane și grecești din Oltenia descoperite după anul 1902 (inedite, revizuite și necuprinse în CIL, III, 1—4)“. În cele șapte capitole ne sînt prezentate pe rînd cucerirea și stăpînirea romană, viața economică, colonizarea Daciei sudice, organizarea administrativă a provinciei, sistemul fiscal-vamal, orașele și viața rurală, fortificațiile, lucrările militare și armata provinciei, religiile și grija pentru morți; în sfîrșit, legăturile romanismului din Oltenia cu sudul Dunării, de la Aurelian la Iustinian.

În cadrul acestor capitole mari, materialul este împărțit în subcapitole, în așa fel încît sistematizarea și ordonarea lui devine mai profundă, ușurînd în același timp consultarea volumului.

Ne vine însă greu, ca, pe lîngă meritele cărții să ne relevăm și o serie de scăpări și neclarități, care umbresc bucuria de a vedea scoasă de sub tipar cea „de-a treia ediție, revizuită și adăugită“.

Găsim în primul rînd numeroase greșeli de tipar. Le vom menționa numai pe acelea care afectează caracterul istoric al lucrării și dintre acestea, evident, nu pe toate. Astfel avem, la p. 7, Vermasern; p. 131, Mallvensis; p. 182 (care, în ordinea firească, e 132), Syntagama; pp. 134 și 135, the greck; p. 142, Aurelius; p. 143, Adacuta (la indice e corect scris); p. 144, un Mincius cu o soție Minicia; p. 198, Aelieus; p. 244, delgi Augustales; p. 324, Arutella; p. 343, legiunea XIII Germina. Am exclus greșelile de genul „Impediul roman“ (p. 31) sau „la capărul sudic“ (p. 67).

Am dori să ne lămurim și cu numele unor localități: Izimșea și Broșteni (ca în text) sau Izimcea și Broșteni (ca la Index)?

Una din cele mai valoroase părți ale Olteniei romane este *Supplementum epigraphicum*, care pune la dispoziția cercetătorului inscripțiile necuprinse în marele *Corpus* al lui Mommsen. În felul acesta am crede că devine inutilă consultarea colecțiilor de specialitate. Din păcate, realitatea contrazice. De exemplu, la p. 378 se vorbește de monumentul de la Breznița, închinat de un anume Aurelius Gratianus. La S.E., nr. 441 găsim că monumentul provine de la Bistrița. Apelînd la bibliografie, ne edificăm din punct de vedere topografic, însă timpul inutil pierdut nu poate fi răscumpărat.

Există și destul de multe neconcordanțe între text și S.E. Astfel, trimiterea de la p. 290 (Ioneștii Govorii) la S.E. 292, e, de fapt, S.E. 408. Monumentul cu inscripție

* D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a revizuită și adăugită, Editura Academiei R. S. România, București, 1968, 604 p.

pus de Iulius Marinus, nu se găsește la S.E. 457, cum avem indicația în text (p. 378), ci la nr. 447. Greșeală identică la p. 383, unde monumentul închinat de către M. Tib. Marcianus este indicat ca găsindu-se în S.E., 483, cînd el se află, de fapt, la nr. 423. La fel, inscripția de la Slăveni se găsește în CIL, III, nu sub nr. 8063, ci sub 8038.

Oltenia romană folosește o foarte bogată bibliografie, care ne este prezentată la sfîrșitul fiecărui capitol în parte. Ceea ce reduce însă foarte mult posibilitatea de a utiliza această bibliografie este absența notelor, lucru inadmisibil la o lucrare de proporțiile celei de care ne ocupăm și care folosește atît de mult material arheologic, dispersat în atîtea muzee și reviste. La acest fapt se adaugă și citarea defectuoasă a bibliografiei, ceea ce reprezintă pasul următor în îngreunarea consultării ei. De exemplu, la una din paginile 182 (cea care ar trebui să fie 132), lucrarea lui Neigebaur, „Dacien“, care are ca subtitlu „Aus den Ueberresten des Klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen“, devine „Dacien aus dem Klass. Altertümers“ (de menționat că lucrarea nu apare în lista generală a abreviațiilor și că în bibliografia respectivului capitol e citată pentru prima oară).

Continuînd călătoria de-a lungul *Olteniei romane*, vom găsi la pagina 157 în loc de Friedrich Bechtel, „F. R. Bechtel“, iar mai jos (p. 241), articolul cunoscutului istoric și epigrafist Giovanni Forni, „Dacia Romana tributim discripta“, apare ca „Dacia romana tributim *descripta*“. În sfîrșit, la p. 242 întîlnim pe M. (sic!) Mommsen, care a scris în CIL, III, 1, p. 160 „De provincia Dacia origine et fine“. Nu e de mirare, de altfel, că aceste titluri apar așa cum apar, atunci cînd autorul își citează greșit propriile opuri: *OltR*, p. 135, „Pietre gravate descoperite la Romula“ (v. *Apulum*, VI, p. 209) se metamorfozează în „Alte pietre gravate din Romula“.

Tot în cadrul curenților bibliografice se situează și necitarea ultimelor lucrări (fundamentale) în materie. De ex., la bibliografia capitolului „Religiile și grija pentru morți“, în afară de G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1902, trebuia citat Kurt Latte, *Römische Religionsgeschichte* în *Handbuch der Altertumswissenschaft*, begründet von Iwan v. Müller... 5. Abt., 4. Teil, München 1960. În afară de ediția Bonn, 1838 (citată la p. 459), *De aedificiis* a lui Procopius a mai apărut în două ediții: *Procopii Caesariensis Opera omnia*, recognovit Iacobus Haury, Lipsiae, Teubner, I (1905), II (1905), III₁ (1906), III₂ (1915), reeditată de G. Wirth între 1959—1964. Fiindcă e vorba de Procopius, la autorii antici nu se folosește, decît în anumite cazuri, indicarea paginii și prescurtarea „op. cit.“ (p. 459 și p. 463), nici chiar în mod complementar. Pentru a încheia cu observațiile privind bibliografia, este de relevat inconstanța unor prescurtări, de ex.: „Bul. Muz. mil.“ sau „Bul. Muz. militar național“ sau „Bul. Muz. mil. național“ și toate pe aceeași pagină, 367!

Oltenia romană este scrisă într-un stil plăcut la lectură, clar, fiind folosite expresii plastice și precise totodată. Se întîmplă totuși, uneori, să dăm de exprimări și construcții stilistice nepotrivite cu nivelul general al volumului. Deschidem la pagina 72: „Cucerirea Daciei are la bază importante cauze economice. Romanii au fost împinși la aceasta de bogățiile agricole și minerale de care dispunea provincia“. Cel mult „viitoarea provincie“ am zice noi, lăsînd la o parte faptul că la baza cuceririi romane au stat și cu totul alte cauze, mai importante. La p. 87 întîlnim: „care-și folosește limba și graiul propriu“!

Neclară este expresia (p. 105): „Diferite obiecte casnice din pămînt“. În prima clipă ne întrebăm: făcute din pămînt sau scoase din pămînt? Cuvîntul „lut“ ar fi îndepărtat orice nelămurire. La p. 147 citim „Iunius Iunianus... este beneficiarul unei diplome militare“. Într-o lucrare privind orice altă epocă în afară de cea romană, putem folosi expresia de mai sus. Cînd însă întîlnim la tot pasul *beneficiarii*, formularea de mai sus poate produce confuzii. În continuare ne vom mîrgini să cităm doar, dat fiind faptul că spațiul este restrîns, iar comentariile cu totul de prisos:

p. 170: „... datată exact de Pflaum în jurul anului 250 e.n.“

p. 196: „... ultimul care încearcă unele tentative de a reînvia politica...“;

p. 338: „Sistemul introducerii recrutării teritoriale a fost greșit atribuit...“;

- p. 383: „Dioscurii sînt... divinități protectoare ale călărașilor (!) și călătoriilor pe mare“;
- p. 389: „Hercule, cu toate că în secolele II—III e.n. este un zeu eminent militar, în provinciile danubiene cultul lui are același aspect ca și al lui Marte“;
- p. 389: „Un frumos cap de marmoră al zeului, în mărime naturală“ (cum va fi arătat Hercule în mărime naturală, e greu de știut!);
- p. 395: „Lui Mercur îi erau sacre berbecul și cocoșul“;

p. 81: „Limita răsăriteană (pînă unde veniseră vasele lui) era formată de Pannonia și Prusia orientală“. De ce nu Pannonia și R. P. Polonă, ne întrebăm noi? Am dori să mai arătăm că, fiind vorba de un fabricant de ceramică, expresia „pînă unde veniseră vasele lui“ nu este cea mai potrivită.

Există și traduceri greșite sau neclare din latinește, exemple de lipsa acribiei științifice, precum și o serie de discuții inutile, autorul neluînd în seamă articolele care au reușit să lămurească problemele respective. De exemplu la p. 37, autorul pomenește pe cei care ar fi urmat să fie lăsați în voia soartei după plănuita părăsire de către Hadrian a Daciei, numindu-i coloniști romani. Cînd însă imediat pui în paranteză: „Eutropius, VIII, 6“, atunci ești obligat să spui „cetățeni“ și nu coloniști, fiindcă izvorul antic vorbește de *cives*, nu de *coloni*. Mai departe, la paginile 77 și 417, găsim *coriarius* tradus prin „curelar“, ceea ce este inexact: *coriarius* înseamnă *tăbăcar* (v. Quicherat, care traduce cu „corroyeur“). Poate avea chiar un sens mai larg „acela care pregătește pielea“ (Georges, „*der Lederbereiter*“, „Gerber“, Forcellini „*est qui coria concinnat*“), în nici un caz cel care o croiește sau o taie în vederea transformării ei în haine, încălțăminte etc.

De asemenea, nu înțelegem de ce, de exemplu, „*da vinum*“ este tradus cu „dă-mi să beau“ p. 121, care este prea general și nu satisface anumite cerințe de precizie. Mai simplu și exact: „adă vin“. Nepotrivită este și expresia de la p. 141: „*beneficiarius consularis* în legiunea a V-a Macedonica“. Pe piatra găsită la Drobeta stă însă scris: „*beneficiarius consularis legionis V Macedonicae*“, însemnînd că respectivul subofițer fusese detașat din cadrele legiunii de la Turda și funcționa la Drobeta, deci nu putea fi în legiunea a V-a Macedonica (v. B. Kübler, *Dizionario epigrafico* (De Ruggiero), I, 992—996; Domaszewski, *RE*, III, 271; O. Hirschfeld, *Die Sicherheitspolizei im römischen Kaiserreich*, în *Kleine Schriften*, Berlin, 1913, p. 576—612; I. I. Russu, în *ActMuz*, 1956, p. 121—123). La paginile 145 și 147 dativul *Nemesidei* este greșit, autorul luîndu-se după *Isis*, care într-adevăr are două forme de genitiv și deci, și de dativ (să nu mai vorbim de „icoana“ care se pune „Nemesidei“ la p. 147).

E interesant și ceea ce găsim la p. 193: „...au înconjurat orașul cu un zid circular“, iar în paranteză, ca argument, ni se aduce izvorul: „*circuitum muri*“. Dar *circuitum muri* nu înseamnă zid circular, ci simplu: o incintă din zid sau duct, traseu, circuit, perimetru al zidului. Este demn de remarcat că, în continuare, autorul încarcă inscripția cu o vină pe care nu o are: „zidul de apărare al lui Filip Arabul nu era circular cum glăsuiește inscripția sa...“ La pagina 314: „Praetoriul e la 39 m depărtat de poarta decumana și 19 m de pretoriană“. Lăsînd la o parte construcția dubioasă a propoziției e suficient să arătăm că în latinește există două adjective: *praetorius* și *praetorianus* cu sensuri diferite și că românizarea lor presupune atenție.

Nominativul plural de la *Dis Manibus*, este *Di Manes*, și nu *Dies Manes*. La fel, nominativul plural este *inferi*, nu *inferes*. Mai avem de semnalat o curioasă formă a perfectului verbului *voveo*, -ere și care e „*voveit*“ (p. 395 și S. E. 441).

La p. 146, autorul afirmă categoric că al treilea slav e cu numele nedescifrat. Căutînd la S.E. 424 (unde ne trimite, de altfel autorul) aflăm că al treilea slav, departe de a avea numele nedescifrat, se cheamă *Clodius*. S-ar fi putut afirma că lectura nu e sigură, dar nu că are numele nedescifrat (*ActaMN*, VI, p. 542).

La pagina 151 ne îmbogățim cunoștințele geografice aflînd de un oraș Trever, care nu există și nici nu a existat după cîte știm. Dacă autorul s-a referit la Augusta Treverorum, atunci formele moderne ale numelui sînt Trêves sau Trier.

Există și câteva chestiuni deja lămurite, pe care autorul le discută, credem, inutil. Astfel (p. 294) se discută existența castrului de pământ de la Jidava, care în realitate nu există (v. Em. Popescu, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1969, p. 76). De asemenea, s-a lămurit faptul că CIL, III, 1628 = 8062 = ILS, 9109 se citește *Leg XIII Ge(mina) Tadi(us)* (cf. *Apulum*, V p. 229) și că nu e vorba de o stampilă comună a legiunilor XIII Gemina și I Adiutrix (p. 343), — ca și faptul că cele două cohorte (p.348—349): *II Flavia Bessorum* și *II Flavia Numidarum* nu au plecat în Orient (v. I. I. Russu, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 86—88).

Cît despre inscripția pusă de Hylas (v. p. 154), se știe din 1902 că, deși se află la Doștat, ea provine fie de la Apulum, fie de la Sarmizegetusa (v. G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapest, 1902, p. 79, fig. 178).

Nu trebuiau uitate ligaturile (S.E. 381): r. 1, M+V și r. 2, H+E, lucru care, fără să aibă o importanță capitală, ține de acribia epigrafică.

Am dori să ridicăm, cu titlul de curiozitate, și o problemă de istorie contemporană: cine a distrus, totuși, ruinele Sucidavei? Armata germană în 1918 (v. p. 438, în text) sau armata hitleristă? (v. explicația fotografiilor nr. 131 și nr. 132).

Mărturisim, în primul rînd, că a fost departe de noi gîndul de a alcătui un *Corpus erratorum* în „*Oltenia Romana*“ *repertorium*. O bună parte nu le-am introdus intenționat în nota de față, pentru a nu fi de dimensiuni exagerate; o parte, cu siguranță, le-am scăpat, lectura cărții neavînd ca scop vînătoarea de omisiuni sau greșeli.

Este necesară și o a doua mărturisire: *Oltenia romană* este o carte extrem de bogată în material și interpretări, interesantă și pe alocuri atractivă ca lectură. Ea va fi consultată în mod inevitabil atît de către oamenii de specialitate, cît și de către studenți și amatori. Dacă primii își pot da seama mai ușor de scăpările conținute în lucrare, a doua categorie va lua totul, de cele mai multe ori, drept bun. Pe de altă parte, socotim că atunci cînd scriem ceva destinat tiparului, responsabilitatea autorului se dublează automat.

Aceste două aspecte luate împreună ne-au decis să scriem rîndurile de mai sus, neuitînd nici o clipă respectul cuvenit erudiției și vîrstei.

T. SOROCEANU